

MÁRTON BÉLA

**Híres kulacsokról és céhekről
(Veszprém, Brassó, Nagybánya)**

Kulcsszavak: Kulacskészítés; céhek; iparos központok

Erdészeti, faipari, néprajzi könyvek, tanulmányok¹ arról tájékoztatnak, hogy a kulacs (Dunántúl csutora) nevű edény a 18. század elejétől egyre keresettebb lett. Meghatározásánál az olvashatjuk, hogy korong alakú, két oldalán domború, fából kivájt üregű, kívül esztergályozott, vagy faragott 5-8 literes bor vagy pálinkatartó edény. Pásztorok, fuvarosok úti készsége volt.¹ Az Alföldön és Erdélyben inkább kulacs volt a neve.² A szállíthatóság érdekében szíjfonatba foglalták.³

A legnevezetesebb csutora cég a 18. század elejétől Veszprémben működött.⁴ Jelentőségét két körülmény határozza meg: a nyersanyagot nyújtó bakonyi erdők és a balatoni bortermelő vidék, amely felvevő piac volt. Veszprém városában 1744-ben 22, 1836-ban 37, 1890-ben 20 csutorásmester dolgozott. (Magyar Néprajz, III. Kötet, Kézművesség). A termelésüket jelentős mértékben növelték a Napóleoni háborúk, valamint a Porosz-Orosz-Osztrák-Olasz háborúk. A hadicsutora keresett tároló- szállító edény lett. 1798-tól 1867-ig az Óbudai Hadi Comissio megrendelésére a veszprémi cég közel 400 ezer darab hadicsutorát szállított. (Gönyi Népr. Ért. 1932.)

Az 1800-as években a cég 25-30 ezer darabos megrendelést teljesített (Magyar Néprajz, III. Anyagi kultúra, 2 Kézművesség).

Erdélyben híres kulacskészítő központ volt Brassó.⁵

A hadi szállításokon kívül a vidéki kulacsbörözőket éveken át ellátták nagyobb szállítmányokkal- írja Gönyi 1932-ben (Népr. Ért. 1932). Erdélyben is Veszprémben is a kulacs/csutora készítéséhez Juharfát és Diófát használtak. Törzstiszteknek, főnemeseknek tisztafából esztergályozták.

Előkészületek és az esztergályozás

Az alkalmas fát számos esetben a mesterek vágták ki az erdőn legényeikkel. A rönköt a kulacs/csutora méretének megfelelő darabokra szabták. Fejszével lenagy-

olták és a szabad levegőn úgy rakásolták fel, hogy a szél, a légáram mindegyik darabot érje. Több hónap szárítás után a darabokat egyenként a kulacs/ csutora esztergába helyezték.

Lábbal hajtós esztergát használtak.

Itt említem meg, hogy az esztergályozás elvét az ókori Mediterráneumban találták fel.⁶ (M.N. L.I.735.o.). Az eszterga legegyszerűbb típusa a nyírettyűs eszterga, a megmunkálendő tárgyat a ráhurokolt nyírettyű segítségével, bal kézzel az esztergályos tartja váltakozó forgó mozgásban, a jobb kézben lévő vésővel pedig az esztergába fogott fát formálja. Tökéletesebb kigép a lábbal hajtott, lendkerekes eszterga.⁷ (Ilyet én is készítettem, és vagy 300 órát dolgoztam is rajta)

Ha a mester a forgás tengelyével szemben merőlegesen tartja szerszámát, akkor sík felület keletkezik. Ez a síkesztergálás. E mesterség szerszámjai: vésők, körzők, reszelők, fűrők, harapó és csipőfogók. Az akkori munkálathoz feltétlen kellett a késtartó, erre támaszkodott a véső esztergályozás közben. A 19. századig a fenti felszerelésekkel, szerszámokkal készítették az ivó és étkezőedényeket. Ilyenek voltak: a fakupa. a fatál, a fatányér. A mesterség több száz éves fontosságát mutatja, hogy családnev és alakult belőle: Kupás, Esztergályos, stb.

A szóban forgó tárgy az alábbi mozzanatok szerint készült:

- az esztergába fogott, száraz darabnak először a külsejét alakította a mester korong alakúra, utána kotrással (vésővel) a kulacs oldalán vágott nyíláson át a belsejét esztergálta ki.

- ha az üreg elkészült, az edényre szájnírlást vágott, majd az oldalát pontosan illeszkedő fakoronggal zárta le. Ahhoz, hogy a folyadékot jól tartsa, a kulacs belsejét olvasztott viasszal vagy gyantával öntötte ki.

- utána következett a nyak, a kupa és a láb kialakítása. A külsejét ritkán kristálymintásan, indásan- virágosan kifaragták.

Néhány ilyen példányt őriznek Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeumban.⁸

A 19. század végére a csutorás mesterség sokat veszített jelentőségéből. Az esztergályosok arra kényszerültek, hogy kis rendeléseket is teljesítsenek, piacra is dolgozzanak. Készítettek fonókereket más néven rokkát, orsót, bútorrészeket, mozzarat, csapot a kádakba és hordókba, csigát, dobozt, szelencét, stb.

Az esztergályos készítette a fapipát és a tajtékpipát is. Ez utóbbi tajtékkőből készült az osztrák magyar és német nagyvárosokba. Aprólékosan, szépen faragtak rá jeleneteket és híres emberek portréját.⁹

A csutorások és az erdélyi kulacs esztergályosok a céhes iparosság szintjére is eljutottak. Írásos feljegyzések maradtak ránk a 16-19. századi céhek alakulásáról. Vegyük számba az erdélyi asztalos céhek létrejöttének idejét: Brassó- 1621, Marosvásárhely- 1615, Nagyszeben- 1630, Medgyes- 1631. A céhek alakításában a királyi városok jártak élen.¹⁰

Erdélyben a szász kádárunió 1614-ben alakult 14 város és helység 26 mesterének jelenlétében készítették el a szabályzatot Nagyszébenben. A túlkínálatot úgy korlátozták, hogy a mesterek kész hordóiknak csak egyharmadát vihették vásárra. A vidék apró falvainak mestereit céhekbe szervezték 15- 20 kilométeres körzetből.

A tanulmányok tárgyalják külföldről érkező Vándorlegények szerepét. A ránk maradt feljegyzésekből kiviláglik, hogy a vándorlegények száma például 1642-1699 között évi 32 legény. a mesterek száma pedig évi 21 fő.

1720-1730 közötti rövid időszakban évi 50 legény dolgozik Sopronban. Az új munkahely elnyerésénél nyomott a latban a „céhes mester” titulus (legényt is fogadhatott maga mellé a mester). A bognárok 54 önálló céhes szervezetét tartja számon a Céhkataszter. Az erdélyi szász céhek zöme 16. századi.¹¹

Önálló kádarcéhek Erdélyben: Kolozsvár 1609-től, Szászrégen 1670, Beszterce 1589, Brassó 1621, Marosvásárhely 1633, Nagyszében 1587, Nagyselyk (Medgyesi szék) 1576, Nagysink (Nagysinki szék) 1579.

A bognárok egyik legfontosabb terméke a kerék. Ennek készítéséhez eszterga is szükséges. A kinagyolt rönköket hengeres, néha profilált kerékaggyá esztergályozták. A lábbal hajtós esztergáknak többféle változatát ismerjük.¹²

A kerek járművek készítését, használatát, táji rendszerezését Paládi Kovács Attila 1973. P. Madar Ilona 1973, Czeglédi, 1973. néprajztudósok vizsgálták, tanulmányozták.

A tihanyi apátság 1055-ös oklevelében tálkészítőről történik említés. Zala megyében három Esztergár nevű falut emlegettek (13. század)

A nagybányaiak a Kupácscéh (1716) elnevezést használták, ez pedig kulacsok, fedények készítését igazolja. A kupákat és a tálakat készítő mesterek számára külön mesterremeket írtak elő. „Az céhnek csináljon mesterremekben egy félvedres, csűs szájú féloldalal palackot, egy félvedres csatornás fedeles kupát, egy tányéros, tornyos kalamárist...” (Kovách Binder,1981,236)

Önálló Esztergályos céhek (15-19. század)

Budán működött a főcéh. Hasonló jelegű volt Rábaközben, Miskolcon, Nagyabánynán, Nagykanizsán, Veszprémben.¹³

A rábaközi Mihályiban az 1950- es években egy teljes esztergályosműhely felszerelését sikerült megvásárolni a soproni múzeum számára. Ebben a felszerelés együttesben ritkán használatos szerszámok is láthatók. Ilyenek a hosszú pipafúrók, a tekegolyók készítéséhez szükséges vésők és kotróvasak. A műhelyt a 18. század végén alapították vidéki szükségletekre.¹⁴

A közeli Kapuvár és a földesúr igényeit szem előtt tartva a faesztergályozás mellé a csont és rézmegmunkálás szerszámaikat is megszerezte a mester a 19. század közepén. Ezekkel gyöngyház gomb, fém menetvágás, csavarmetszés és végezhető.¹⁵

A vándorkönyv számadásai tanúsítják, hogy Rábaközben e szakma fokozatosan

szolgáltató jellegűvé vált, a falubeli uraságnak, továbbá a kalapos, bognár, asztalos mestereknek készítettek esztergályozott elemeket, javításokat. Szerepel kaszakőtokmány, pipaszár, széklábjavítás, rokkatengely, gomb, a puskacsővesszőre, szivattyú a kúthoz, lámpacsiga, hámfá, olvasószem csontból, káposztáshordó srófja, haranglábbhoz való két vezérorsó, vasalónyél, kézi fűrészhez való nyél, késnyelek, gyertyatartók, sodrófa a konyhába, kerékagya a bognárnak.¹⁶ (Sopron, L.F.M. Népr. Lt. 55)

Cigány faművesek Magyarországon

Egyes foglalkozásokon belül kis népcsoportok specialistái kerültek pozícióba. Főként azok, akik alkalmazkodni tudnak megváltozott viszonyokhoz. Cigányok faragták a teknőket, tálakat, tányérokat. Ők esztergályozták az orsókat meg a kulacsokat/ csutorákat. Akkor jutottak szerephez, amikor a faműves szakma hanyatlani kezdett. A 20. században a műanyagok szinte teljesen kiszorították a teknőféléket. A cigányok mesterségei közül a faművesség tartotta legtovább magát.

Jegyzetek:

1. Gönyei (Ébner) Sándor: *A veszprémi csutorás mesterség* (Néprajz Értesítő, 1932.)
2. *Magyar Néprajz Lexikon*. I. kötet, 540. o.
3. Filep Antal: *Magyar Néprajz Lexikon*, I. kötet. 540. o.
4. Bartócz József: *A veszprémi csutorások* (A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei: 10- 1971.)
5. Kádár Zs. - Pál Antal S: *A székelyföldi erdészet és faipar*, Mentor Kiadó, 2002. 78. o. „Brassóban 53 kulacskészítő évenként 37.000 darab kisebb-nagyobb fakulacsot készít (1836)”... küldenek a Bánátba, Szlavóniába, Olaszországba és Afrikába is. (Ercsi, 1844. 173. o.)
6. *Magyar Néprajz Lexikon*, I. Kötet, 735. oldal
7. *Magyar Néprajz Lexikon*, I. Kötet, 541. oldal
8. Személyes meggyőződés - Márton Béla
9. Haider Edit- Rüdovics Anna: *Pipagyűjtemény a tápiószelvi Blaskovich Múzeumban*, Szentendre, 2005. Print. 2000. Nyomda Kft, Kecskemét.
10. *Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség.*
11. *Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség.*
12. *Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség.*
13. Gönyei (Ébner) Sándor: *A veszprémi csutorás mesterség*. 1932.
14. *Magyar Néprajz III.* 45. Térkép
15. Sopron, LFM Népr. Lt. 55
16. Sopron, LFM Népr. Lt. 55